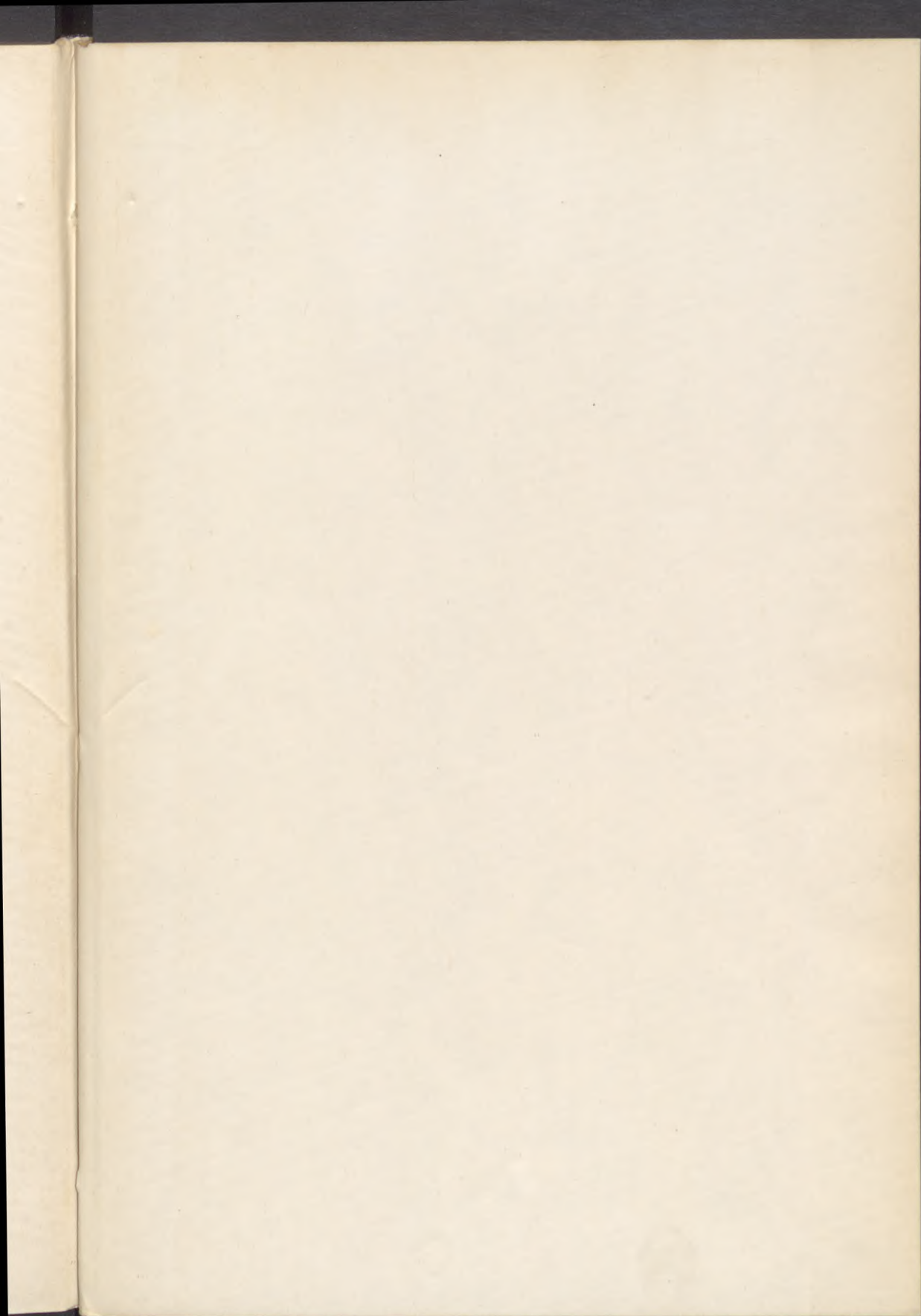
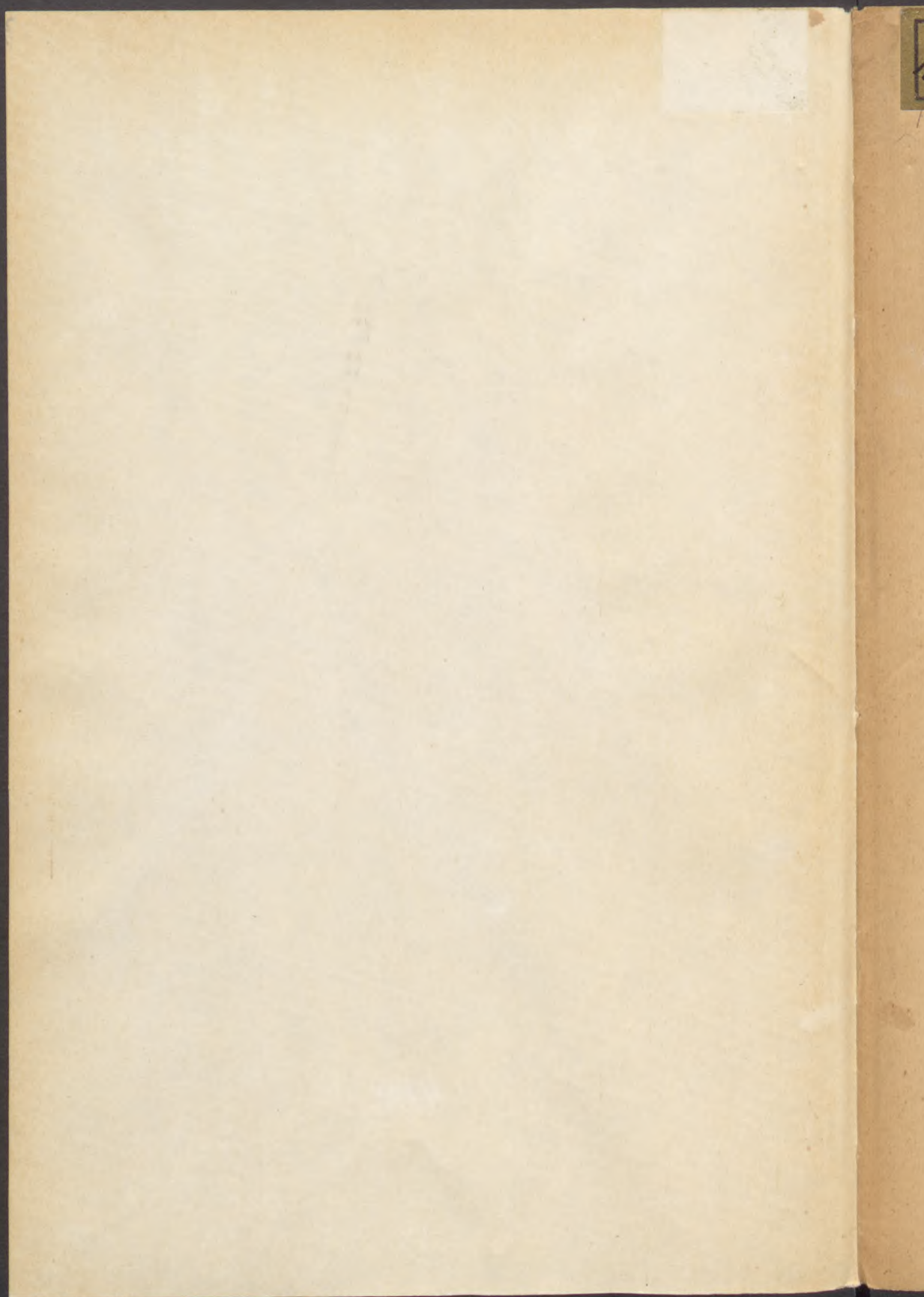

13.873/
172

13873/172

13

DUNÁNTÚLI

S Z E M L E

REGÖSDALAINK VI.

DR. KALLÓS ZSIGMOND

A POGÁNY MAGYAR GYERMEK SÍRJA

(R2)

B. 873/172
ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Növekedéskönyvtár
1941. év 11200 sz.

R
1854

DUNÁNTÚLI SZEMLE KÖNYVEI: 172.

KÜLÖNLENYOMAT

1941.

VIII. ÉVF. 1—2. SZ.

Regösdalaink rejtélye. VI.

A pogány magyar gyermek sírja.

DR. KALLÓS
ZSIGMOND

A D. Sz.-ben megjelent „Hejgetés” című tanulmányomhoz, illetőleg az annak alapul szolgáló csángó *népköltemény*hez egyszerre ketten is közöltek érdekes, új leletet a Sz. szerkesztőjével. Az első közlés Weöres Sándortól jött a vasmegyei Csöngéről, és a költő terjedelmesebb tanulmányt is helyezett róla kilátásba. A második kettős lelet Morvay Pétertől ered. Az egyiket édes atyjától ismeri, ki a biharmegyei Margittán hallhatta, a másikra ugyancsak Morvay akadt reá Kriza Vadrózsáinak udvarhelyszéki találós meséi között (N. GY. XI: 470). Leleteit Morvay a N. M. Értesítőjének legutolsó számában rövid elmefuttatással kísérve már közzé is tette. Mindhárom közlésnek 2. és 3. sora tartalmazza a csángó „Hejgetés”-nek befejező verseit: „Pusztá pajta fedetlen”, „Három berié hat szemvel”. A negyedik sor így hangzik Weöresnél: „Szennyes csutak fekete”. Kriza közlése a dunántúlitól leginkább csak a negyedik sor kezdő szavában különbözik: „szennyes” helyett „szenes”. A bihari változat különösen a sorok megfordított rendjében tér el:

4. Szenes *tőke* fekete,
3. Három verébnek hat szeme,
2. *Nyitott* pajta fedetlen,
1. Árva bornyú anyátlan.¹

Abból, hogy a közölt változatokat a helyszínen valóban mindenütt *találós mesének* ismerik, Morvay minden egyéb *bizonyítás nélkül* tagadja, hogy a versikének a csángó Hejgetéssel közös két sora szerves része lehetne a csángó dal szövegének, és így ez szerinte nem alkalmas arra, hogy belőle pogány őseink temetkezési szertartásának emlékét kielemezzük. Nem lehet elismerni *bizonyításnak* azt, hogy Morvay a leletekhez egy másik találós mesét közöl párhuzamként: a jól ismert „Szarka repül a Tiszán” kezdetűt. Ilyen, soronként szintén önmagára felelő talányt találhatott volna sokat a nélkül, hogy bármelyik is legcsekélyebb bizonyítékot szolgáltatott volna a *Hejgetés*-nek állítottam sirbatételi szertartás-émlék volta ellen. A most már négy változatra szaporodott leletnek itt bemutatandó fontossága mellett elvész az, hogy már Morvay maga is a közölte párhuzamos találós meséhez képest „kevésbé fortélyos”-nak látja a versikét, hiszen — úgymond — „tulajdonképpen nem is találós kérdés, mert nincs benne semmi kitalálni való”. Ez a megállapítás nem von le semmit a versnek itt kitetszendő ősvallási jelentőségéből. Legfeljebb máris mutatja, hogy műfaját a nép éppen értetlenné vált tartalma miatt minősítette át.

Hogy az átminősítés sikerülhetett, két véletlennek tulaj-

¹ Kardos Albert (Nyr. 69: 31) szoboszlói iskolás korából ismeri a mondokát; utolsó sorában evvel a drasztikummal: „Tehén s... fekete”.

donítható. Az első az, hogy a soroknak a Hejgetéséhez hasonló rembrandti aláfestése: a mindenütt csak a lényegét kiemelő kifejezés-mód az átminősítő okoskodást az első, értelme-vesztett három sorra nézve könnyen lehetővé tette. A második véletlen az, hogy mikor a negyedik sorból (melynek rekonstrukciója alább így fog hangzani: „Szemes tökén fékítő”) a találós mesének vége hiányzott, fontos vallási tartalma pedig végkép elenyészvén, nem tudtak volna vele mit kezdeni, — akkor a három szó közül kettő csakúgy kínálkozott arra, hogy egynehány betűnek önkénytes feláldozása árán az egésznek találósvers-minőségét teljesebbé tegye. Az, hogy a változatok éppen e körül a sor körül mutatkoznak, szintén bizonyítja romlott voltát. A regösénekbeli romlott „csodafiú-szarvasnak” (melyet „szarvas, csabafiú”-ként rekonstruáltam) ötvenöt változata van. (Vö. V. Sz. II: 232.)

Az érdekes leletnek műfaja az *elégia*; még pedig annak ugyanaz a fajtája, amelyhez Vörösmarty Mihálynak: „*Kis gyermek halálára*” című költeménye számít; de a vallásnak a naiv embernél mindenén átütő erejénél fogva, a modern kor lírájáét messze túlhaladó vallási színezettel.

Ahhoz, hogy Morvay tagadó megállapítása valamikép is megállhasson, a Hejgetés-nek utolsó verseit megelőző soraiban, sőt az általam regölésszerűeknek bizonyított első felében is *sorra* találós játékot kellett volna felfedeznie, és csak akkor lehetett volna esetleg tagadnia, hogy a cseremis, votják és csuvas temetési szertartásnak a versével minden ízben azonos összes részei csak *véletlenül* egyeznek, vagy általában nem.

Nem hangsúlyozom a „találós vers”-nek a Hejgetéssel közös versmértékét. Az új leletet nem is szándékozom holmi töredéknek minősíteni, hanem szintén *egységes szerkezetű*, önálló alkotásnak. E szerint a *pajtáról* és a *három veréből* szóló közös két sor *szerves része* a kisebbik versnek is, és csak annyiban „átvétel”, amennyiben a 10. és 11. századi pogány költő az olyan (vallási) motívumokat, melyek már egyszer kifejezésre találtak másutt, nem átallotta mindenestül köztulajdonnak tekinteni, és nem bibelődött újraköltésükkel. Erre való példákat Hejgetés c. értekezésemnek különösen a *szárnyas angyalokról*, ill. a *Júlia szép leányról* szóló fejezeteiben mutattam be. Sőt az ott mondottak után azon a sejtésemem sem fog senkise csodálkozni, hogy a Hejgetés és az itteni új lelet épp úgy, mint az ott említett „regölésszerű” sorokat tartalmazó egyéb népdalok (a Júlia szép leány-t is beleértve) ugyanegy sáman költőnek vagy 11. századi költői iskolájának szerzeményei.

A most már találós versnek számító lelet is eredetileg *sírra* készült, mint a Hejgetés második fele; még pedig *gyermek* hantja fölé. A *gyermek* az árva borjú, ki sírjában anyátlanul maradván, halottaiból hazarí. A borjúról vett hasonlatot nem a most dívó költői képekhez szabad mérnünk. Ma már a nép költője sem hasonlítaná a hazasíró gyermeket borjúhoz. Ha

azonban beleéljük magunkat a naivak érzésvilágába, melyben az állat és különösen a házi állat, még sokkal közelebb állott az emberhez, akkor a képet rendkívül festőinek fogjuk értékelni. A halottat naiv pogány értelemben *élőnek* kell felfogni, de míg az értelmesebb, *felnőtt*-halott az előtte többször ismételt tanácsra alkalomadtán élni fog a vele adott sok holmival (étel, ital, dohány, öltözék, munkaeszközök, stb.), addig a gyermek sehogy sem tud még beleilleszkedni a hirtelen változásba. A tanácsokat meg sem értené, vagy nem tudná elég jól megszívlelni. Így nem tud *magától* élni még a sírjába tett játékszerekkel sem. Amíg sírjában meg *nem nő*, addig a verebek szórakoztató hírei is hasztalanul jutnának el hozzá: *magától* még nem képes felfogni az ezekből áradó vigasztalást. Így állandó *segítség*re volna szüksége, és ezért ri mint az anyja teje nélkül magára hagyott bornyú a sírból anyja után. Ám a szegény anyja is hasztalanul tölténé idejét a sírnál, minden szeretetével sem tud többé támasza lenni a sír mélyén sínylődő magzatjának. Így hát más segítség után kell nézni számára. Erről szól a *negyedik* (a margittai változatban *első*) sor. A romlás azonban olyan nyilvánvaló benne, hogy csak bele kell magunkat élnünk a pogány sír környezetébe, és könnyen sikerülhet egy-két hangnak helyére való visszahelyezésével a három szó értelmét felújítani.

Az édesanya helyett *bábú* képében a törzsnek vagy atyafiságnak egy családi szelleme, talán *ősanya* fog őrt állni a gyermek sírján, és róla tovább gondoskodni. Ez majd meghallja a nyűgös gyermekhangot, alkalomadtán etetni fogja és öltöztetni, sőt a vele adott játékok felhasználásával szórakoztatásáról sem feledkezik meg. Így hát szükség van a három madárra is a sírnál, mert a gyermeknek szüleitől, testvéreitől, játszótársaitól hoznak gögicsélő szavakat, csillapító híreket. Ha a gyermek meg nem értené, a sír mellett örködő családi istenség majd bölcsen elközvetíti azokat. Az itt csupán érintett ősi magyar „*bábhittel*” magyar mitológiámnak egy *külön fejezete* fog foglalkozni. A szellemnek hasonló segítségére még a felnőtt halottak is rászorulnak, nemhogy az apróság. Ilyeneket nyilván olyan halottak mellé is állítottak a síron, akik életük utolsó éveit maguktehetetlen állapotban töltötték. Már multkor is idéztem Holmbergnek azt a mondatát (Rel. d. Tscheremissen 21), hogy a cseremiszeknél „*némely síron alakok vannak*” elhelyezve, melyek emberekre emlékeztetnek”. Holmberg munkájának a halotti szertartást követő: „*Emberformájú szellemek*” c. fejezetéből bőven kitetszik, hogy ezek a némely csere-misz sírnál látható alakok csak házi, családi istenségek bálványai lehetnek.

„Szennyes” (szenes) *csutak* (tőke) *fekete* helyén tehát ez a sor állott: „*Szemes tőkén fékető*”. A három szóból a *csutak* vagy *tőke* jelenti a bábú testét. Erre fentérintett mitológiám adatai szerint a magyarban éppen a „bábú” szó járta, mely azonban persze nemcsak a tárgy, hanem a szellem fogalmát is

magába zárta. Ha most egy későbbi kor, versében meg akarta jelölni a tárgy lényegét, akkor újból fel kellett építenie a kegyeletes démont, végére kellett járnia az anyagoknak, melyekből készült, vagyis pörére vetköztetve, nevén kellett neveznie a dolgot: *csutak* vagy *tőke*. A primitív népeknek ilyen bálványképen ez a csutak ki is látszik a rárakott ruhadarabok, kendők közül. Ez szolgál alul fogantyúként is. A *tőke* szó a tárgynak alul szélesedő alakja miatt illik a bábu törzsére, mely persze bőven mutatja a hozzáfარagás nyomait is. *Csutak* és *tőke* Erdélyben úgyszólván egyértelmű (v. ö. Cz. Fog. Szótár:) „*Csutak*“ 2. „Erdélyben, különösen a székelyeknél: *tőke*, tönk, tuskó: a kivágott fának földben hagyott töve“.

A többé-kevésbé művészi módra kifaragott bálványokat nem számítva (mert igen ritkák), a legtöbb felöltöztetett bábu testén számbavehető alakítás alig van: a fejet a törzs többi részétől csupán a „*szemek*“-nek kivájt egy vagy két űr jelzi; kéznek és lábnak legtöbbször semmi nyoma. Nem ritkán *üvegdarab* vagy *üveggolyó* is látható még a primitívebb bálványok *szemének* helyén is.

A házi bálványnak áldozatokkal kedveskednek. Minden étkezés alkalmával neki is jut, különösen rákent zsír formájában. De a fogadalmak legtöbbször *ruhaneműekből* vagy egyéb viselni való holmiból állanak. A dédelgetettebb bálványok így aránytalanul megszélesednek (Munkácsi B. közlése). Az *egyszerű* bábu azonban rendesen beéri egyetlen *főkötővel*.

Így a *markáns szem* a csutak „arca“ táján és a test többi részét is befogó *fékető* azok a lényeges ismérvek, melyek kimeríthetik a szemlélőnek a bábuk külsejéről alkotott fogalmát. A Hejgetésben fent vázolt rembrandti színezéssel tehát itt is jellegzetesen van aláfestve a bálvány lényege: „*szemes tőkén fékető*“. A régi ejtés szerint „*fékető*“ közel esett a „*fekele*“ szóhoz.

A főkötő már magában is annyira jellemezte a pogány magyarok bábuit, hogy az azt jelentő német-bajor „Schlipper“ szó egy soproni utca régi nevében egyúttal a *bábút* magát is jelentette, még pedig attól a pogány *bábukról* magyarul elnevezett helységtől (Babót Soprontól keletre), mely felől ezen az utcán keresztül bonyolódott le a középkorban a keletről Sopronba irányuló nagyarányú forgalom (v. ö. Házi J. értekezését a soproni Schlipper-Gassérról, Soproni Szemle I.).

Mindezek a mitológiai, nyelvi, szerkezeti és poétikai érveken túl — különösen a negyedik sor őrzőangyal-szerepű bábuinak jelenlétéhez a gyermek sírján — van még egy fontos *tárgyi bizonyíték*om is: az, hogy a cseremiszek még ma is *bölcsőikben* temetik el a kisdedeket.² Mi ennek a szertartásrészletnek értelme? A gyermek *magától* semmi hasznát nem láthatná az előrelátó gondoskodásnak, mert hiszen, mikor nyugós kedvében szüksége van a csitító ringatásra, fáradt álla-

² Holmb. id. h. 17 l.: „Kleine Kinder werden in der Wiege begraben“.

potában az elaltatásra, *a maga erejéből* nem tud elpihenni. A felnőtt esete más. Ez ilyenkor nincsen reászorulva idegen beavatkozásra. Új „szobájában” az életében megszokott minták szerint rendezkedik be. Mikor majd megjön a pihenés ideje, bölcsen a számára készített „lombágyra” ereszkedik, és alszik kényére-kedvére. A gyermek ezt nem tudná megtenni, azért feltétlenül tanácsos lesz „szoba” helyett *bölcsőt* adni neki koporsó gyanánt; és a bölcsőhöz, a fentiek szerint is, valamelyik házi szellemet, egy istennőt kell mellé rendelni a síron, aki szerető anyaként vállalkozik *ringatására* is. Valószínű, hogy a bölcsőt még kevésbé fedték be, mint a koporsót, ha raktak is rá „borítót” falevelből. Ellenben „nyitott” fedetlen „ház” a kisded sírjának is kijár pajta alakjában. Annak, valamint a beléhelyezett szükségleti tárgyaknak rendbeszedéséről szintén a szellem fog gondoskodni, továbbá (l. f.) az érkező hírek továbbításáról is.

Ezeket a volgai gyermeksírokról szóló részleteket bátran lehet egyúttal magyar (és kabar) szokásokként beállítani; nemcsak a többi párhuzamnak *hiánytalan* megléte miatt a Hejgetésben, hanem mert, mint tanulmányomban említettem: a „*bölcsőben fekdegélő*” gyermek-halottnak van nyoma a bucsúi regös-misztériumban is (l. V. Sz. VI: 320).

Valószínű, hogy a „*szemes tőkén féketé*” fogalomban nincsen még semmi abból a gúnyból, mely a 11. század heves kulturharca közepette kíméletlenül ostromozta a maradi pogányságot, hanem csak a hasznos és szeretett házi istennek becéző, hízeltető leírását, sőt kelletését tartalmazza a sokatmondó „*szemes*” szó és még inkább a festői „*féketé*” által. „*Szemes*” ebben az esetben a fenti rövid jellemzésen kívül talán a körültekintő gondoskodás kiemelésére is szolgál.^{3, 4}

*

³ Egy kis *erőltetéssel* fogható fel az egész vers rekonstruáltan is találós (csak hogy nem ráfelelő) versnek:

Arva bornyú anyátlan: halott gyermek;
Nyitott pajta fedetlen: fölé emelt épületforma;
Három veréb hat szemmel: póznán faragott verebek;
Szemes tőkén féketé: őrző bálvány a sír mellett.

Ebben az esetben a három első vers később, értelmüket veszten, alkalmasnak mutatkozván *ráfelelő* talányul is, a negyediket szintén hozzá kellett idomítani az első háromhoz. Sőt, akár rekonstruáltan, akár ma járatos alakjában, találós vers formája mellett, a két belső sor, *vagy akár mind a négy is*, eredetileg lehetett *sírovers is*. Ehhez Lányi Ernő dr. volt szíves velem egy példát közölni Paasonen mordvin gyűjtéséből; F. U. F. XII. 6. 2. b.): *Varázsigék égett sebek ellen*, ahol egy tréfás mondás (találós mese) régebben *komoly varázsigé lehetett*:

„Nem én fuvok, hanem isten fúj. Egy kezetlen vágta (a fát), egy lábatlan hozta, egy vak ment a vízbe, egy levegőtlen élesztette a tüzet (ojin evteme: ein atemloser, tüdőtlen)”.
A tréfás mondás nem az a merev, *komoly* műfaj, melyről nem volna

S. KALLÓS: *La tombe de l'enfant chez les hongrois païens.*

Résumé. Quatre variantes presque identiques entre elles, ont été trouvées au „Hejgetés”, lequel dans ses derniers 21 mots contient la cérémonie de la mise au tombeau chez les hongrois païens (V. V. Sz. VI: 313). Parmi les quatre lignes de la chanceuse trouvaille, au milieu se trouvent les mêmes deux lignes par lesquelles culmine à la fin du Hejgetés la cérémonie sus-dite de la mise au tombeau: „Grange abandonnée sans toit. Trois moineaux avec six yeux”. Le premier et le quatrième vers sont 1. (4) „Veau orphelin sans mère” 4. (1) „Tronc charbonné, noir”.

Du fait que la petite poésie passe aujourd'hui pour une sorte d'énig-

elgondolható, hogy sokszor valami más meg nem értett szövegből ferdült azzá. Sőt ilyen tréfás fordulatok szabályosan, óhatatlanul léptek az értelmükvesztett legkegyetesebb sorok helyére is, mire minduntalan találni példát a regösdalokban, vagy a keresztény vallási eredetű házjáró énekekben is. Legsűrűbbek ilyenkor a trágárságok. Ide tartoznak a kettős (komoly és tréfás) értelmű mondások, mint ez: *Veder Napoli e poi mori* (Mori).

Ellenben fordítva, arra, hogy tréfás, találós mesének kész sorai kerüljenek minden ok nélkül egy olyan komor tárgyú versbe, mint a Hejgetés, nem könnyen akad példa.

⁴ Felelnem kell Marót Károlynak Morvay fenti megjegyzéséhez szánt excursusára (Ethn. LI: 173). Ő ott Sebestyén Gyulát „részben mondvascinált „ösi” fordulatok jelentőségének túlbecsülésével”, „a multnak túlságos igénybevételével” „messzemenő kombinációkkal” vádolja. Nos hát, a multat Sebestyén soha annyira „igénybe nem vette”, mint amilyen messze megy Marót, az egy szentistvánnapi ünnep miatt *általánosítva*, túlzott szkepszisében. Az én sirbatételi szertartás-elméletemet Marót „hagyományos szellemű állítás”-nak mondja, és elfogadja Morvaynak fenti egyetlen érvét. Az ehhez felhozott mondvascinált példák nem odaválók.

Persze, a szentivánnapi rituále megfejtéséhez még jóformán meg sem talált módszernek kuszaságával semmiképpen nem férne össze, hogy valamely más magyar ritust egyszerű, keresetlen eszközökkel: egy apró versnek a feléből meg lehessen állapítani. Ez nem méltó a fennen hirdetett magyar ritológiaihoz! Mi lesz némely kutatónak felhajszolt rengeteg idézetével, excursusaival (M. legutóbbi rövid tanulmányához 199 db), a mások agyán keresztül való gondolkodás szép szokásával, ha a dolgok ennyire leegyszerűsödnek? Egyébként az ómagyar és a mai volgavidéki hiedelmek azonosságára annyi más adatom lesz még, hogy elenyészően mindegy, hogy valaki a Hejgetéshez felsorolt sirbatételi párhuzamokat találóknak fogadja-e el vagy sem.

Ide különben nem elméletek kellenek. Tessék megmondani, hogy a párhuzamok közül, hol legtöbbször még az illető szók is azonosak, és így tanuskodnak a ritus mellett, melyek azok, hol a mult túlságosan lenne „igénybe véve!”

De helyezkedjünk Marót készülő elméletének talajára. Ő elfelejti, hogy 900 esztendő igen rövid idő az azóta is elkülönülten élő csángó nép életében. A Hejgetés könnyen élélhetett egyetlen szabófali resgösütőd atyafiságában is 900 évig. Elfelejti azt is, hogy a Hejgetés mindössze egy apró vers, nem pedig holmi nagyigényű ünnep sokféle rituáléval. Itt nincsen még az a nagymérvű elforgácsolódás időben és térben. A 900 éve elnémult, sem mozdulatokkal, sem énekkel meg nem zavart szavakat vagy meg lehet szólaltatni *egyféleképpen* és *mindet* ugyanabban az egy irányban — vagy sehogy.

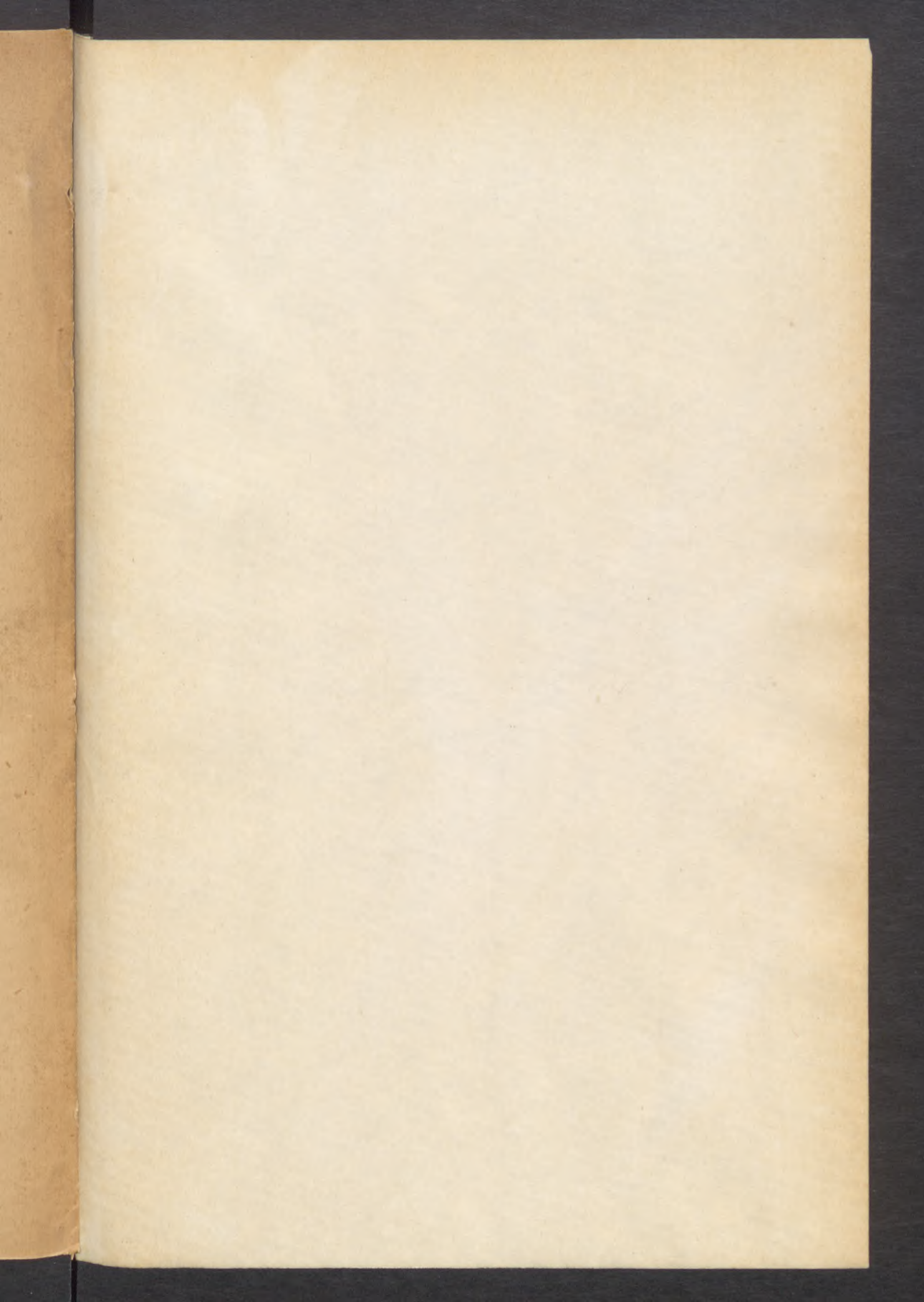
M. csodálkozni fog, ha éppen az ő eljárását látom „hagyományos” szelleműnek. Ez az a szellem, mely a sok fától nem látja az erdőt.

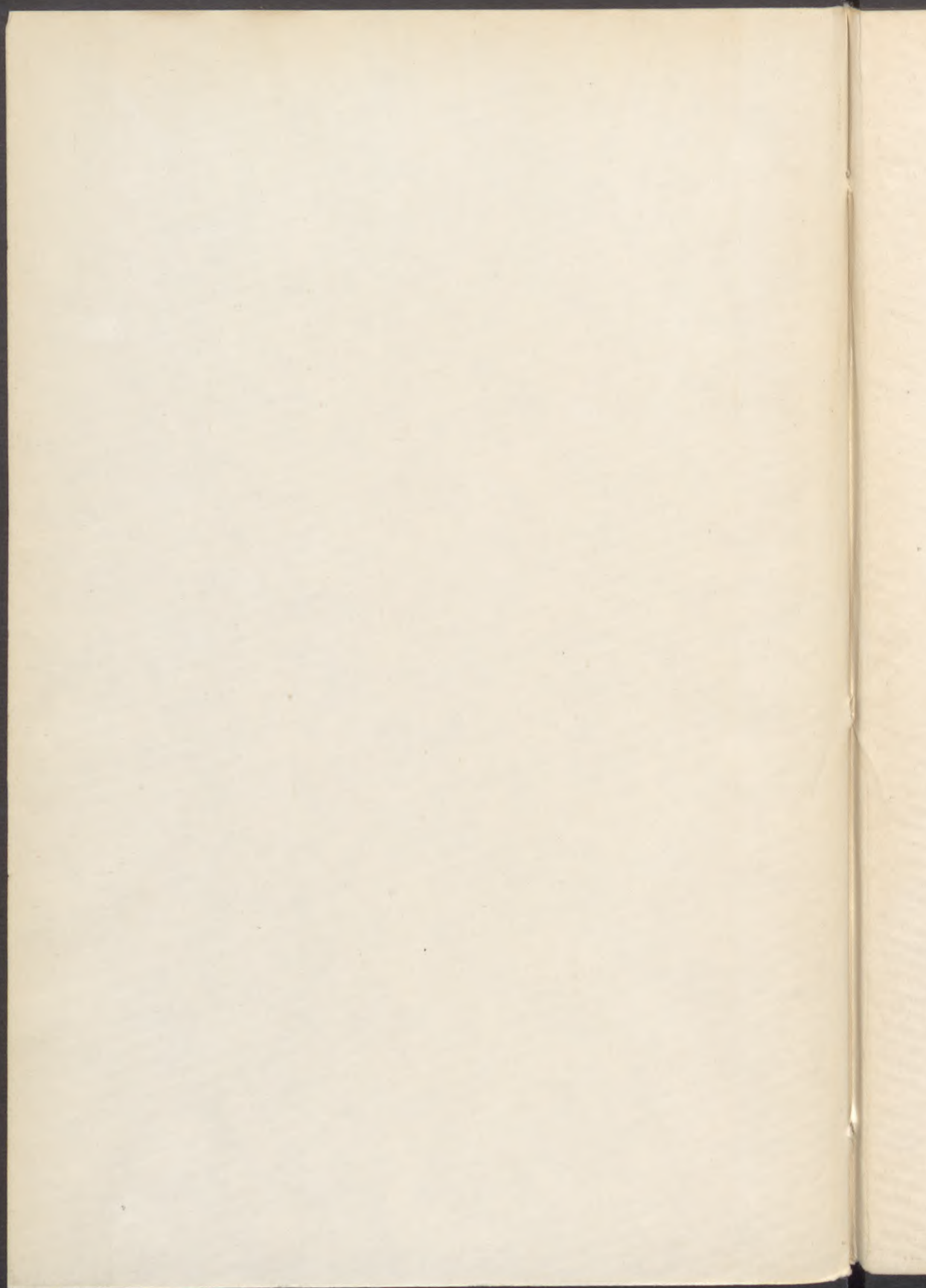
mes (posée à des enfants), M. P. Morvay croit pouvoir nier la valeur mythologique attribuée par moi au Hejgetés: étant donné que les deux lignes communes en question, faisant partie organique de l'énigme, ne peuvent être considérées en même temps organiques dans le Hejgetés aussi. (Értesítő 1940.)

La ligne du „tronc charbonné noir”, „*Szenes tőke fekete*” porte sur elle les marques d'un sens avarié. En y changeant 2 ou 3 lettres elle peut être reconstruite comme ça: *Szemes tőkén fékető*: „Sur tronc garni d'yeux, fichu; Tronc, oeil et fichu épuisent complètement les traits qui caractérisait l'idole hongrois. Par le menu remaniement la mesquine „énigme” gagne une perspective énorme, et nous aide à exploiter le sens mythologique du Hejgetés. C'est l'enfant décédé, étant hors d'état de se démêler d'affaires dans sa nouvelle situation, (comme font les morts adultes) — qui crie et pleure après sa mère”. Pour le secourir on doit placer un génie, un idole de la famille au bord de sa tombe, qui remplacera la mère, et pourvoira à tous les besoins du petit enfant. Ce sera là le „tronc garni d'yeux, fourni de fichu”. J'ai trois preuves décisives pour la justesse de ma reconstruction.^{1.º} (Holmberg. Rel. des Tchéremisses p. 21.) „Sur quelques tombes, des figures sont placées qui nous rappellent des formes humaines”. Ces figures se dévoilent dans le chapitre qui suit dans l'oeuvre citée, pour des génies.^{2.º} (Holmb. p. 17): „Les petits enfants sont enterrés dans leurs berceaux”. Sans le secours de l'idole, le berceau ne serait à l'enfant d'aucune utilité; étant donné, que dans son humeur grincheuse il ne serait pas à même de s'endormir en se berçant lui-même. Il aura donc besoin d'être bercé par le génie. ^{3.º} Au cours de mes études sur les Chants dits Regös j'ai plusieurs fois indiqué la présence d'une tombe d'enfant hongrois *enterré dans son berceau*, (V. le mystère-regös de Bucsu. V. Sz. VI. 320.)

C'est encore l'idole pourvu d'yeux (*szemes tőke*) qui va interpréter à l'enfant les voix calmantes de la mère et des ses frères survivants, lesquelles lui arrivent à travers le gazouillement des „trois moineaux aux six yeux”.

1971 JUN 26

